

DOSYA-DERLEME**TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTENİN GELİŞİMİ
VE YÖK****Gökçen ALPKAYA**, Erel TELLAL***

"Türkiye 1980'li yıllardan beri YÖK olayını yaşamaktadır. Bunun, bilimin üretilmesine büyük bir darbe indirdiği, üniversite çalışmalarını kısıtladığı kuşkusuzdur. Fakat, gerçek bir üniversite olsaydı YÖK olur muydu?" (Beşikçi İ., 1990:8).

İsmail Beşikçi'nin bu sözlerine katılmamak mümkün değil, ama "gerçek bir üniversite olsaydı" sözlerinin üzerinde biraz durmak gerekiyor: Üniversite nedir? Bu soruya yanıt vermeden önce üniversitenin tarihsel bir olgu olduğunu hatırlatmak gerek. Dolayısıyla "gerçek üniversite" ile olsa olsa tarihin herhangi bir anında ve coğrafyanın herhangi bir noktasındaki bir üniversite, ya da henüz gerçekleşmemiş, özlenen bir üniversite kastediliyor olabilir. Bu yüzden her üniversite tanımı, o kurumun içinde bulunduğu toplumun özellikleri göz önüne alınarak, üretim tarzındaki yeri, üretici güçlerle ilişkisi, üretim ilişkilerindeki işlevi bakımından yapılmak zorunda. Bu bağlamda genel olarak üniversitelerin işlevinin 1) Bilim, teknoloji ve ideoloji üretmek; 2) Öğretim yoluyla bunları yeniden üretecek kadroların yanısıra uygulayacak kadroları da yetiştirmek olduğu söylenebilir. Ancak her tarihsel dönemde, farklı ülkelerdeki üniversiteler, hatta aynı ülkedeki çeşitli üniversiteler bu işlevlerin değişik bir bileşimini üstlenmiştir. Bu nedenle 12. yüzyıl İtalyan üniversiteleri ile 19. yüzyıl Alman üniversitelerini, ya da 19. yüzyıl Fransız üniversiteleri ile 20. yüzyıl Amerikan üniversitelerini ya da örneğin Harvard Üniversitesi ile Texas Üniversitesi'ni aynı kefeye koymak mümkün değildir.

Bununla birlikte, tarihsel gelişim içinde, üniversitelerin bu işlevleri ancak belirli koşullarda yerine getirebileceğinin anlaşılmasıyla, üniversite kavramına özgülenen bazı ilkeler

yerleşiklik kazanmıştır. Bunlar akademik özgürlük, özerklik ve demokratik yönetim ilkeleridir. Gerçekte bu ilkeler üniversitenin değil, toplumsal işbölümünde üniversiteye bırakılan işlevlerin yerine getirilmesinin olmazsa olmaz koşullarıdır. Bu ilkelerin mutlak olarak gerçekleşmesinin mümkün olmadığını söylemeye bile gerek yok, ancak bunların gerçekleşme derecesi, toplumsal işbölümünde üniversitelere hangi işlevlerin ve ne ölçüde bırakıldığının göstergesidir. Dolayısıyla örneğin bilim ve teknolojinin dışarıdan alındığı ya da ideoloji üretme işlevinin bizzat siyasal iktidarı elinde bulunduran kadrolarca üstlenildiği ülkelerde ya da dönemlerde bu ilkelerden söz etmek güçleşirken, bu işlevleri üniversitenin üstlendiği ülke ya da dönemlerde akademik özgürlük, özerklik ve demokratik yönetime ilişkin ilke ve kuralların geçerlilik kazandığı görülmektedir. Ancak bu, üniversitenin kendi işlevinin belirlenmesinde tamamen edilgin olduğu anlamını taşımaz, aksine, bu ilkelerin yerleşmesinde olduğu gibi yadsınmasında da üniversitenin tutumu göz ardı edilemeyecek bir rol oynar.

Çeşitli tanımları yapılan akademik özgürlük, (Hans W., 1965:19) evrensel nitelik taşıyan Lima Bildirgesi'ne göre, "akademik topluluk üyelerinin araştırma, inceleme, tartışma, belgeleme, üretme, yaratma, öğretme, anlatma ve yazma yollarıyla, bireysel ya da topluca bilgi edinme, geliştirme ve iletme özgürlüğü"dür (Lima Bildirgesi). Bu özgürlüğün kullanılması, belirtilen faaliyetlerin herhangi bir taciz, müdahale ya da cezalandırmaya konu olmamasının güvence altına alınmasını gerektirir. Bugün akademik özgürlüğün yedi tür tehdit altında olduğu belirtilmektedir: Totaliter devletler; iş ve sanayi; ordu; merkezi planlamaya dayalı ekonomiler; etnik ve cinsiyete dayalı ayrımcılık; köktendincilik; teknolojik gelişmeye eşlik eden [diğer] eğilimler (WUS/UNESCO, 1990).

Akademik özgürlüğün gerçekleşmesinin zorunlu bir koşulu özerkliktir. Lima Bildirgesi'ne göre özerklik, üniversitelerin "kendini iç işleyişlerine, mali işlerine ve yöneti-

* Bu yazı 1994'te ÖES için hazırlanmış, ancak hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

** Yrd.Doç.Dr., Ankara Üniv. SBF Öğretim Elemanı

mine ilişkin kararlar alınmasında ve eğitim, araştırma, dışa yönelik çalışma ve bunlarla bağlantılı diğer faaliyetlerine ilişkin politikalarını oluşturmasında devletten ve toplumun bütün diğer güçlerinden bağımsız olması'dır. Uluslararası Üniversiteler Birliği özerkliğin ölçütleri olarak üniversitenin seçim ve atamalarını yapma, öğrencilerin seçimini yapma, eğitim programını hazırlama, araştırma programını düzenleme ve bütçesini dilediği gibi kullanma işlevlerini göstermektedir (Gökçe B., 1990). Lima Bildirgesi'ne göre ise özerklik, üniversitelerin "kendi iç işleyişlerine, mali işlerine ve yönetimine ilişkin kararlar alınmasında ve eğitim, araştırma, dışa yönelik çalışma ve bunlarla bağlantılı diğer faaliyetlerine ilişkin politikalarını oluşturmasında devletten ve toplumun bütün diğer güçlerinden bağımsız olması'dır. Ancak üniversitelerin çoğunluğu çağımız koşullarında, özellikle "bütçe" konusunda "erki özünde olan" kuruluşlar değildir. En önemli finans kaynakları ise, hükümetlerin özgüledikleri bütçelerdir (Shils E., 1978). Bu nedenle çoğu, devlet kurumları olarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Oysa kamu yardımına gereksinim duyan üniversitelerin onun denetiminde olmaması güçleşir (Dood CH., 1963). Üniversitenin ne olduğuna ve nasıl çalışması gerektiğine, akademi üyelerinden daha yetkin yanıtlar verebileceğini düşünen bürokratlar her zaman var olagelmiştir (Dood CH., 1963). Aslında, halktan sağlanan vergilerin ne kadarının akademik çalışmalara özgüleneceği ve benzeri makro politikalarda hükümet-üniversite uzlaşması kaçınılmazdır. Ancak, hükümetin özerkliğin yukarıda sözü edilen diğer unsurlarına karışması üniversitenin temel özelliklerinden birini ağır ölçüde zedeler. Üstelik, konu özgüleme olduğunda, bunu tekeline alan bir hükümet (ülkesindeki tüm üniversiteler karşısındayken) bu özgülemeyi de siyasi eğilimleri doğrultusunda yapabilmektedir. Bu açıdan, ekonomik açıdan erki özünde olmayan üniversitelerle devlet ilişkisi hayli zorlu ilişkilerdir (Hook S.). Çok ince sınırlara sahiptir ve bu sınırların aşılması her iki taraf için onulmaz yaralara neden olur. Özerklik kavramı ağırlıklı olarak yönetsel özerklik anlamına gelir, çünkü üniversitelerin faaliyetleri kamu desteği olmadan gerçekleştirilemez, bu yüzden "kamunun, verdiği paraların nereye, ne ölçüde harcadığını bilmesi ve sonuçları denetlemesi en doğal hakkıdır". (San C., 1993). Bununla birlikte bu denetim akademik özgürlük ve özerklik ilkelerini çiğneyecek türde ve boyutta olamaz.

Özerklik ilkesinin vazgeçilmez bir unsurunu oluşturan demokratik yönetim ilkesine gelince, bu, Lima Bildirgesi'nde akademik topluluğun bütün üyelerinin akademik ve yönetsel işlerin yürütülmesinde ayırım yapılmaksızın yer alma hakkına ve olanağına sahip olması ve üniversite ve fakültelerin bütün karar ve yönetim organlarının akademik topluluğun bütün kesimlerini içerecek biçimde özgürce seçilmesi olarak tanımlanmaktadır (Lima Bildirgesi).

İşte, "gerçek üniversite" bu üç ilkenin en geniş ölçüde yaşama geçirildiği durumu anlatır. Bu çalışmada Türkiye'de üniversitenin gelişimi, yasal düzenlemeler çerçevesinde ve bu ilkeler ekseninde incelenmektedir.

I. DARÜLFÜNUN'DAN YÖK'E

A. Darülfünun'dan 1933 Üniversitesi'ne

Tanzimat Dönemi'nde "Baü usulünde bir üniversite" olarak tasarlanan Darülfünun'un kurulması 1846 tarihli bir layihada öngörülmüş, bunun açılması ise 1865'i bulmuştur: Öğretiminin büyük devlet memurları tarafından halka açık konferanslar verilmesinden ibaret kaldığı bu Darülfünun girişimi taşınılan ahşap binanın kitap ve araç-gereçlerle birlikte yanması üzerine aynı yıl sona ermiştir (Berkes N.).

Darülfünun-u Osmani adını taşıyan ikinci Darülfünun'un kurulması 1868'de Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile öngörülmüş; 1870'te açılan bu kurum hiç mezun vermeden 1871 ortalarında kapatılmıştır. Kapatılma nedeni konusunda farklı görüşler ileri sürülmekte, öğretim üyeleri ve öğrencilere ne olduğuna ise değinilmemektedir.

Üçüncü Darülfünun 1874'te, Mekâtib-i Aliye-i Sultaniye adıyla Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) bünyesinde kurulmuştur. Hukuk, Mühendislik ve Edebiyat bölümlerinden oluşan bu Darülfünun'a daha sonra Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye de bağlanmıştır. Öğretim süresi dört yıl, öğretim dili ise Fransızca ve Türkçe (bazen de Arapça) olan bu Darülfünun Darülfünun-u Sultani adıyla mezun vermeyi başaramış, yine de 1881'de kapatılmıştır. Ne kapatılmasının nedenleri, ne de öğretim üyelerinin ve öğrencilerinin akıbeti öğrenilebilmiştir.

Dördüncü ve son girişim 1900'de kurulan Darülfünun-u Şahane'dir. Darülfünun Nizamnamesi'yle düzenlenen Darülfünun-u Şahane bu kez farklı üç bölümden oluşuyordu: Yüksek Din Bilimleri, Matematik ve Doğa Bilimleri, Edebiyat, Hukuk ve Mülkiye Mektebi de Darülfünun'a bağlanmıştır. 1908'de yine Darülfünun-u Osmani adını alan kurum yeniden düzenlenmiştir. Bu yeniden düzenlemenin en önemli yönü aynı zamanda ilk büyük tasfiyeye eşlik etmesidir: Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye'nin Mekteb-i Tibbiye-i Askeriye ile birleştirilmesi sırasında "185 muallim ve muavinin 158'i tasfiye edilmiştir." (Tunçay M., 1984). Bunu 1912 değişikliği izlemiş, Darülfünun bu kez Dini Bilimler, Hukuk, Fen, Tıp ve Edebiyat olmak üzere beş bölüme ayrılmıştır. 1914'teki değişikliklerden sonra Alman bilim adamları savaş boyunca Darülfünun'da çalışmıştır. Yine 1914'te İnas Darülfünunu adıyla kadınlar için bir üniversite kurulmuştur.

Savaşın ardından Darülfünun yeni bir tasfiyeye uğramıştır. Bu kez "her fakülteyi ıslaha memur" birer kurul oluşturulmuş, açıkta kalanlar aynı maaşla başka öğretim kurumlarına yerleştirilmiştir (Tunçay M., 1984). Tasfiyeden sonra Darülfünun birçok açıdan daha sonrakilerden çok daha ileri olan Darülfünun-u Osmani Nizamnamesi ile yeniden düzenlenmiştir (Hirsch E., 1950). Nizamnamenin en önemli özelliği ise Darülfünun tarafından hazırlanmış olmasıdır: Bütün fakülteler yeni düzenleme için görüş

bildirmişlerdir (Güler A., 1994). Bu düzenlemeye göre Darülfünun "Hukuk, Tıp, Edebiyat ve Fünun medreselelerinden" oluşan bir "müessese-i ilmiye"dir ve "ilmi muhtariyeti haizdir". Nizamnameyle bir Darülfünun Divanı oluşturulmakta, Darülfünun Emini'nin yani rektörün seçimle işbaşına gelmesi öngörülmekte, fakülteler kürsülere ayrılmakta; müderrislerin (öğretim üyelerinin) ve muallimlerin (öğretim görevlilerinin) katıldığı bir bilim kurulu oluşturulmakta; öğretim üye ve görevlilerini alma ve görevden uzaklaştırma yetkisi Darülfünun'a bırakılmakta; padişah dahil yürütmenin Darülfünun üzerindeki yetkileri yok denecek kadar azaltılmaktadır (Güler A., 1994).

Cumhuriyet'in kurulmasının ardından Darülfünun 1 Nisan 1924 tarihli bir yasayla İstanbul Darülfünunu adını almış, tüzel kişilik ve mali özerklik kazanmıştır. İstanbul Darülfünununun Talimatnamesi ile yeniden düzenlenerek İlahiyat Fakültesi'nin de kurulmasıyla beş fakülteye çıkarılan Darülfünun'da yapılan önemli değişikliklerden biri de "heyet-i ilmiye" içinde müderris ve muallimlerin yanı sıra "müderris muavini" adıyla anılan yeni bir statünün yaratılmasıdır. Bu dönemde gerek Darülfünun'un özerkliğinin kaldırılması, gerekse tasfiye yapılması gündeme gelmekle birlikte bunlar uygulanmamıştır (Tunçay M., 1984). Öte yandan aynı dönemde Darülfünun dışında faaliyetlerini sürdüren bir dizi yüksek okul ve meslek okulunun yanı sıra, yeni okullar da kurulmuş, ancak bunlar üniversite olarak algılanmamıştır: Cumhuriyetin üniversite olarak görülen tek kurumu İstanbul Darülfünunu'dur (1). Bu durum on yıl sürecektir.

B. 1933 Üniversitesi

Tarihçiler Darülfünun'a on yıllık bir dönemden sonra el atılmasının nedenlerinin üniversitenin eğitimi bir propaganda aracı olarak gören tek-parti yönetimine karşı elinden geldiğince direnmesinin (Tunçay M.) yanı sıra üniversite içinden ve dışından bu yolla sivrilme isteyen belli bir takımın kişisel tutkularında aranması gerektiğini belirtiyorlar (Tunçay M., 1984). Bunun resmi nedenlerini ise, dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip ünlü konuşmasında şöyle açıklıyor (Hirsch E., 1950).

"Milli maarif işlerini faaliyet programının en başına koymuş olan Cumhuriyet bir taraftan tevhide tedrisat kanunu ile medreseleri kaparken öbür taraftan da darülfünuna elini uzattı. Bu müessesenin kendi kendine inkişafı, terakkisi ve tekâmülü için başta hükmi şahsiyet ve ilmi muhtariyet imtiyazları olmak üzere maddi, manevi her türlü imkanlar temin etti. 1923'den 1932'ye kadar geçen 9 yıl zarfında Türkiye'nin bütün münevverleri gözlerini darülfünuna diktiler. Her sahada inkılâplar geçiren yeni Türkiye'de darülfünunun memleket hayatının umumi gidişine uygun bir tekâmül göstermesini beklediler. Mem-

leketin hiçbir meselesi darülfünun işi kadar umumi alâka uyandırmadı. Hiçbir müessese onun kadar tenkide uğramadı. Lâkin bütün bu alâkalara, bütün bu tenkitlere rağmen İstanbul Darülfünunu Türkiye münevverliğinin beklediği salâha, inkişafa ve terakkiye eremedi.

Memlekette siyasî, içtimaî, büyük inkılâplar oldu. Darülfünun bunlara karşı bitaraf bir müşahit kaldı. İktisadî sahada esaslı hareketler oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu. Darülfünun yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti. Harf inkılâbı oldu, özdil hareketi başladı, Darülfünun hiç tınmadı. Yeni bir tarih telâkkisi, millî bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı. Darülfünunda buna bir alâka uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak lâzım geldi. İstanbul Darülfünunu artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vüstaî bir tecerrüt içinde haricî âlemden elini ayağını çekmişti."

Bu yüzden Darülfünun'un "İslahı" amacıyla İsviçre'den Malche adında bir uzman getirtilmiş, bu uzmanın hazırladığı ayrıntılı rapor böyle bir öneri içermemekle birlikte (2) Darülfünun'un kapatılmasına dayanak gösterilmiştir. 31 Mayıs 1933 tarihli ve 2252 sayılı yasayla Darülfünun öğretimin aksamaması için 31 Temmuz 1933'ten itibaren kapatılmıştır (3). Bu uygulama, istenen çapta bir tasfiyeye ve yeniden örgütlemeye olanak vermiştir (Tuncay M., Özen H., 1984): Tasfiye süreci gerçekte 1932'de başlamış ve 1934'te de devam etmiş ama kapatma aşamasında 240 öğretim üye ve yardımcısından 150'sinin görevine son verilmiştir. Tasfiye tıpkı daha öncekiler ve daha sonrakiler gibi esas olarak siyasal nedenlerle yapılmıştır, ama bunda kişisel nedenlerin de belli bir ölçüde etkili olduğu açıktır (Tuncay M., Özen H., 1984).

Yeni düzenleme özerkliği tamamen ortadan kaldırmış, İstanbul Üniversitesi, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, üniversitenin genel yönetimi de Milli Eğitim Bakanı'nın temsilcisi olarak rektöre bırakılmıştır. Ama en az bunun kadar önemli bir başka gelişme ilk kez akademik özgürlüğün sınırlarının yasayla çizilmesi olmuştur: İstanbul Üniversitesi Talimatnamesi üniversitenin görevleri arasında önce araştırmayı, daha sonra da öğretimi saymış, ama bunların arasına "milli kültürü ve yüksek bilgiyi genişletmeye ve yaymaya çalışmak" görevini de ekleyerek Türk üniversite geleneğinin en önemli boyutlarından birini başlatmıştır.

(2) Rapor Hirsch'in adı geçen yapıtında yer almaktadır, s. 228-295; ayrıca bugünkü dilde metni için bak. Aydoğan Atanül, Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler, Ankara, TC. MEB Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, Eylül 1993, s.176-229.

(3) Öğretim ise 29 Mayıs 1934 tarihli Teşkilat Kanunu'nun ve 11 Ekim 1934 tarihli İstanbul Üniversitesi Talimatnamesi'nin yürürlüğe girişine kadar geçici kadrolar ve kurullarla sürdürülmüştür.

(1) Bu arada, Darülfünun da dahil olmak üzere bütün yükseköğretim kurumlarında "İnkılâp Tarihi" dersi verilmesine de bu dönemde başlanmıştır.

Uğradığı kan kaybı Nazi Almanyası'ndan kaçan kırk dolayında profesörün (Bingün H., 1990) görevlendirilmesiyle bir ölçüde giderilen üniversite tek parti dönemi boyunca iktidarla uyumlu çalışmış ve herhangi bir pürüz yaratmamıştır. Bununla birlikte bu dönemde, Malche'in raporunda sergilediği sorunların çoğunun çözülemediği görülmektedir: Yabancı dil sorunu; Türkçe yayın eksikliği; kütüphanelerin yetersizliği; derslerin ders notlarına, sınavların ezbere dayanması; öğrencilerin içinde bulunduğu maddi ve fiziki koşulların yetersizliği gibi sorunlar öğrenci sayısının artışının da eklenmesiyle genelde ağırlaşarak devam etmiştir (4).

C. 1946 Üniversitesi

Üniversiteleri çok partili dönemin koşullarına uygun olarak yeniden düzenlemeye yönelik 1946 tasarısının gerekçesinde, 1933 düzeninin dünya üniversitelerinin yönetim şekillerine benzememekle beraber, o günkü ihtiyaçlardan doğduğu belirtildikten sonra geçici deneme devresinin yeterliği kanısına varıldığı ve İstanbul Üniversitesi'yle diğer üniversitelere kesin bir yönetim şekli verme zamanının geldiği bildiriliyordu.

13 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile özerklik ilkesine dayalı yeni bir model geliştirilmekteydi ama bundan önce yeni bir tasfiye ihmal edilmedi: Aralarında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden Muzaffer Şerif, Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes'in de bulunduğu bir grup öğretim üyesinin görevlerine son verildi.

1946 yasası üniversiteleri yüksek bilim, araştırma ve öğretim birlikleri olarak tanımlamakla birlikte görevleri arasında öğretimi başa alıyor ve bu görevi "Öğrencilerini, bilim anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli aydınlar ve yükseköğretime dayanan mesleklerle türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve deney sahibi elemanlar, Türk devriminin ülkelerine bağlı ve milli karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirmek" olarak ifade ediyordu. Daha sonra inceleme ve araştırmalar yapmak; memleketi ilgilendiren bütün meseleleri öğretim ve inceleme konusu yaparak sonuçlarını umumun faydalanmasına sunmak ve Hükümetçe istenecek incelemeleri yaparak düşüncelerini bildirmek; yayın yapmak ve yardımcıları, doktora adaylarına ve öğrencilerine yaptırmak; Türk toplumunun genel seviyesini yükseltici bilim verilerini sözlü ve yazılı ile halka yaymak görevleri sayılıyordu.

— Yasa üniversitelere özerklik ve tüzel kişilik tanıyor, her

(4) Bu sorunları dile getiren ve İstanbul Üniversitesi'nce Birinci Maarif Şûrası'na sunulan raporlar ve Şûra tutanakları için bak. Hirsch, agy, s. 348-450. Malche'in raporundan otuz iki yıl sonra, Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu tarafından hazırlanan bir raporda da aynı sorunlara yer verilmesi şaşırtıcı olmasa gerek. Sözkonusu raporun bir özeti için bak. Ataünal, agy, s. 312-329.

üniversitenin genel özerkliği ve tüzel kişiliği içinde fakültelerin de bilim ve yönetim özerkliğine ve tüzel kişiliğe sahip olduklarını bildiriyordu. Seçimle gelen rektör üniversite tüzel kişiliğinin temsilcisiydi, yönetim işlerinden sorumluydu, üniversite kurullarına başkanlık etmek ve bunların kararlarını uygulamakla görevliydi. Dekan da fakülte düzeyinde bu yetki ve görevlere sahipti. Karar organı niteliğindeki üniversite ve fakülte kurulları doğal üyelerin yanı sıra seçimle gelen üyelerden oluşuyordu.

1946 yasası uyarınca öğretim üyeleri ordinaryüs profesör, profesör ve doçentlerden, öğretim yardımcıları ise öğretim görevlileri, okutmanlar, uzmanlar, tercümciler ve asistanlardan oluşuyordu. Yasa öğretim üyelerinin yasa da belirtilen neden ve hükümler dışında görevden alınamayacağını bildiriyor, öğretim yardımcılarının görevden alınmasını ise atanmalarındaki usule uygun olma koşuluna bağlıyordu. Ancak 1954'te Milli Eğitim Bakanı'na senatoların görüşünü aldıktan sonra öğretim üyelerini bakanlık emrine alma yetkisi tanındı.

1946 yasasının en önemli yönlerinden biri üniversitenin bilimsel araştırma ve yayın görevini düzenleyen hükümleriydi. Bunlar her kademedeki akademisyenin görevleri arasında ayrıca sayılmış, kürsü kurulları da bunları denetlemekle görevlendirilmişti. Öte yandan üniversite asistanlığı "üniversite öğretim mesleğinin tabii kaynağı" olarak nitelendirilmiş, göreve atanmaları ve görevden alınmalarının yanısıra görevleri de bu ilkeye uygun olarak düzenlenmişti: Yanında görevlendirildiği öğretim üyesinin gerekli gördüğü öğretim ve uygulamalarda hazır bulunmak; kendisine verilen göreviyle ilgili çeviri, inceleme, araştırma, uygulama ve yayın görevlerini zamanında ve düzenli yapmak; öğrencilerin çalışma, araştırma ve uygulamalarına yardım etmek.

27 Mayıs askeri darbesinden sonra Milli Birlik Komitesi 27 Ekim 1960'ta kabul edilen 114 sayılı yasayla 147 öğretim üye ve yardımcısını görevlerinden "afetmiş", aynı tarihli 115 sayılı yasayla da üniversiteleri yeniden düzenlemiştir. 115 sayılı yasa 1946 yasasının temel ilkelerini değiştirmiyor, yalnızca çok yaşlı kuşağı ve genç kuşağı devre dışı bırakacak değişikliklerle, zaten sakıncalı kadroları temizlenmiş olan üniversitede 1960 kuşağının iktidarını sağlamlaştırıyordu (İnan N.). Bununla birlikte, tasfiyenin üniversite tarafından ilk kez büyük bir tepkiyle karşılanması, öğrencilerin ve basının üniversite yanında tavır alması nedeniyle "147'ler" iki yıl içinde üniversiteye geri döndüler (İstanbul, 1962).

1961 Anayasası ile üniversitelerin dayandığı temel ilkeler ilk kez anayasal güvenceye kavuşturuldu. Anayasanın 120. maddesi şöyleydi:

"Üniversiteler, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler, bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversiteler, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetilir ve

denetlenir; özel kanuna göre kurulmuş Devlet Üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır.

Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar.

Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler"

Maddenin devamında üniversitelerin kuruluş ve işleyişlerinin, organlarının ve bunların seçimlerinin, görev ve yetkilerinin, öğretim ve araştırma görevlerinin üniversite organlarınınca denetlenmesinin bu esaslara göre kanunla düzenleneceği bildiriliyor; öğretim üye ve yardımcılarına siyasi partilere üye olma yasağının uygulanmayacağı ancak bunların parti genel merkezleri dışında yönetim görevi alamayacakları belirtiliyordu.

1961 Anayasası ayrıca, 149. maddesinde, üniversitelerin "kendi varlık ve görevlerini ilgilendiren alanlarda" Anayasa Mahkemesi'nde doğrudan doğruya iptal davası açabileceklerini bildiriyordu.

D. 1971 Üniversitesi

12 Mart'ta Anayasanın 120. maddesi önemli ölçüde değiştirilerek üniversitenin yeniden düzenlenmesinin yolu açıldı. Bu dönemde kitlesel bir tasfiyeye gidilmemekle birlikte fiilen bu sonuç yaratıldı: Sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanan ve cezalandırılan çok sayıda akademisyenin bir bölümü üniversiteye dönmedi ya da alınmadı.

Anayasada 20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı yasayla yapılan değişiklikle özerkliğin sınırları açıkça çizildi. Özerkliği niteleyen "bilimsel ve idari" sıfatları kaldırıldı, özerkliğin bu maddede belirtilen hükümler içinde uygulanacağı ve üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmadığı belirtildi. "Üniversiteler kendileri tarafından seçilen organlar eliyle yönetilir" dendi, ama buna "Devletin gözetimi ve denetimi altında" ibaresi eklendiği gibi, organların yetkili öğretim üyelerinden kurulu olduğu hükmü de çıkarıldı. Bir başka önemli değişiklik, düzenlenmesi yasaya bırakılan konuların genişletilmesiydi: Bunlara üniversite üzerinde devletin gözetim ve denetim hakkını kullanma usulleri ve üniversite organlarının sorumluluğu, öğrenim ve öğretim hürriyetlerini engelleyici eylemleri önleme tedbirleri, üniversiteler arasında ihtiyaca göre öğretim üyelerinin ve yardımcılarının görevlendirilmesinin sağlanması, öğrenim ve öğretimin hürriyet ve teminat içinde ve çağdaş bilim ve teknoloji gereklerine ve kalkınma planı ilkelerine göre yürütülmesi esasları eklendi. Bu fıkradan çıkarılan tek hüküm ise "öğretim ve araştırma görevlerinin üniversite organlarınınca denetlenmesi" hükmüydü. Değişiklikle ayrıca üniversitelerin bütçelerinin genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara uygun olarak yürürlüğe konulacağı ve denetle-

neceği bildiriliyordu. Son olarak, öğrenim ve öğretimin tehlikeye düşmesi durumunda Bakanlar Kurulu'nun üniversite idaresine el koyacağı ve buna ilişkin esasların kanunla düzenleneceği belirtiliyordu; bu fıkra aynı zamanda üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcılarının görevden uzaklaştırılmayacağına ilişkin kuralın istisnasını oluşturuyordu.

Bu değişiklikler doğrultusunda hazırlanan 1973 yasası 1946 yasasını büyük ölçüde değiştirerek üniversiteyi baştan aşağı yeniden düzenledi. Yasanın ilk maddesine göre "Yükseköğretim bir bütün" idi, üniversiteler de bu yasanın hükümlerine bağlıydılar. Yasa fakültelerin tüzel kişiliğe sahip olduğunu bildirirken özerkliğe değinmiyordu.

Yasada üniversitenin görevlerinin başında "çeşitli kademelerde bilimsel öğretim yapmak" görevine yer veriliyor, bunu öğrencilerin nasıl yetiştirileceğine ilişkin şu fıkra izliyordu:

"Öğrencilerini, bilim anlayışı kuvvetli, milli tarih şuuru-na sahip, vatanına, örf ve adetlerine bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar ve yükseköğrenime dayanan mesleklerde türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve tecrübe sahibi, sağlam karakterli vatandaşlar olarak yetiştirmek".

Daha sonra kendi insangücü ve maddi kaynaklarını en rasyonel, etkili, verimli ve ekonomik şekilde kullanma görevi getirilmişti. Diğer görevler 1946 yasasının ilgili maddesinin tekrarı niteliğindediydi.

Yasanın getirdiği en önemli yenilikler, devlet denetimi ve gözetimini sağlayan üniversitelerüstü kuruluşların oluşturulmasına ve görevlerine ilişkin maddelerindeydi. Bir Yükseköğretim Kurulu ve bir de Üniversite Denetleme Kurulu oluşturulmuştu. Yükseköğretim Kurulu yüksek öğretimin bütünlüğü anlayışı içinde yükseköğretim alanına yön vermek amacı ile gerekli inceleme, araştırma ve değerlendirmeleri yapmak, yükseköğretim kurumları arasında eşgüdüm sağlamak, uygulamaları izleyerek yetkili makam ve mercilere önerilerde bulunmakla görevlendirilmişti. 1973 yasasının bu kurula ilişkin maddelerinin çoğu üniversitenin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildi.

Yasanın getirdiği belki de aynı ölçüde önemli bir diğer değişiklik ise asistan/araştırma görevlisi ayrımıydı: Öğretim yardımcıları arasında sayılan asistanların görev alacağı bilim dalında doktora veya tıpta uzmanlık diploması almış olmaları gerekiyordu. Anayasa Mahkemesi, mesleğe alınmada, ilk akademik derecenin meslek dışında kazanılmış olması koşulunun öne sürülmesinin "memleket gerçekleri" ve eğitim hakkıyla bağdaşmadığı, ayrıca mesleğin çekiciliğini azalttığı gerekçesiyle bu hükmü iptal etti (Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi). Bununla birlikte, asistanların görevlerini "...öğretim üyelerinin gerekli

göreceği öğretim ve uygulamalarda hazır bulunmak, kendisine verilen görev ile ilgili tercüme, inceleme, araştırma, uygulama ve yayın vazifelerini vaktinde ve düzenli yapmak, öğrencilerin çalışma, araştırma ve uygulamalarına yardım etmek, üniversite veya fakülte organlarının verilecek görevleri yapmak" olarak belirten madde yürürlükte kaldı. Öte yandan yasa "Bir bölüm veya kürsünün araştırma, inceleme ve deneylerinde yardımcı olarak kadro veya sözleşme ile çalıştırılmak üzere" araştırma görevlileri atanabileceğini bildirerek yeni bir öğretim yardımcısı statüsü yaratıyordu.

Bu dönemdeki son derece önemli bir diğer gelişme ise, aynı Anayasa Mahkemesi'nin akademilerin ve yüksek okulların "üniversite" olduğu kararına varmasıydı:

"Eğitim ve öğretim kurumlarının toplumsal görevi, belli dersleri okutmak ve öğrencileri belli sınavlardan geçirdikten sonra onlara belli yetkiler sağlayan belgeler vermek olduğuna; Anayasanın 120'nci maddesinde, üniversitenin herşeyden önce bir öğretim kurumu olarak göz önünde tutulmuş bulunduğu ve onun tanımının ancak toplumsal görevine bakılarak yapılmasının zorunlu olmasına göre, Anayasanın 120'nci maddesinde üniversite demek, yalnız üniversite adını taşıyan kurumlar demek değildir; üniversitelerin toplumsal görevini yapan, başka deyimle, hiç olmazsa temel üniversite diplomasına eşit değerde diploma veren ve ancak adı üniversite olmayan yüksek öğretim ve eğitim kurumları da bu tanımın kapsamına girmektedir." (5).

Bu kararları değerlendiren Hirsch, üniversitenin herşeyden önce bir öğretim kurumu olduğu görüşünü alıntılarla (!) işaretini koymaktan kendini alamamıştır (Hirsch E., 1950). Gerçekten de, Anayasada üniversitelerin görevlerine ilişkin hiçbir hüküm bulunmadığı, 1973 yasasında da üniversiteler "yüksek bilim, araştırma, öğretim ve yayım birlikleri" olarak tanımlandığı halde Anayasa Mahkemesi'nin geliştirdiği bu yorum önemli bir kavrayış değişikliğinin ipuçlarını yansıtıyordu.

Bu döneme ilişkin olarak, 1979 tarihinde üniversitenin de katkısıyla Milli Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanan ve tartışmaya açılan bir yasa tasarısına da değinmek gerek: Tasarının gerekçesinde yükseköğretimin bir süredir Türkiye gündeminin ilk sıralarında olduğu, hızla artan ve kentleşen toplumumuzun yeni özlemlerini yükseköğretim kurumlarımızın da artık karşılayamaz hale geldiği, yasanın, yükseköğrenim alanındaki görülmedik kargaşaya son vermek, bilime daha yukarı düzeyde katkıda bulunacak, toplumumuzun özlem ve sorunlarına dönük, çağdaş insan

yetiştirecek yükseköğretim kurumları oluşturmak için hazırlandığı belirtiliyordu. Tasarı Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının yüksek öğretim konusunda getirdiği ilkeler doğrultusunda yüksek öğretimde bütünlüğü amaçlıyor ve 19'u üniversite olmak üzere toplam 98 yüksek öğretim kuruluşunu 25 üniversite içinde biraraya getiriyordu. Bunlarla ilgili 32 değişik yasa ve çeşitli yönetmelikler de tek bir yasada birleştirilmişti. Tasarı yükseköğretimin planlanması, düzenlenmesi, kendi içinde uyumu, denetimi ve yürütme ile ilişkisini sağlamakla görevlendirilen bir üniversitelerarası kurulun oluşturulmasını öngörüyor, kurula yükseköğretime alınacak öğrenci sayısı ve üniversiteler arasında insangücünün ve maddi kaynakların dağılımı konularında önlemler alma yetkisi veriliyordu. Tasarı Meclise sunulamamış olmakla birlikte daha sonraki yasal düzenlemeler için önemli bir adım oluşturmuştu.

II. YÖK ÜNİVERSİTESİ

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından daha devletin temel yasası hazırlanmadan YÖK yani Yükseköğretim Kanunu hazırlandı. 6 Kasım 1981'de yürürlüğe giren bu yasa, 1982 Anayasası'nın ilgili maddelerinin de kaynağıydı.

Yeni yasa geniş çaplı bir tasfiyeyle uygulamaya kondu. Sıkıyönetim komutanlarına işten atma yetkisi tanıyan 1402 sayılı yasa üniversiteye de uygulanırken üniversitenin kendisi tarafından da bir dizi akademisyenin görevine son verildi. Dolaylı olarak tasfiye edilenler yani bu ortamda ayrılmayı yeğleyenler de dahil olmak üzere bu tasfiye toplam 4970 kişi üniversiteden koparıldı (Yeni Düşün, 1986). Ancak daha sonra kendiliğinden ya da yargı kararıyla dönenlerin çoğu YÖK üniversitesine uyum göstermeyi başardı (Danacı S, Aytaç A.M., 1994).

Gerçekte YÖK, akademik özgürlüğün, özerkliğin, yönetime katılmanın siyasal koşullara ve genel özgürlük ortamına bağlı olarak şu ya da bu ölçüde ama mutlaka sınırlandırıldığı üniversite geleneğini sürdürüyordu. Ancak YÖK aynı zamanda bu gelenekten çok önemli bir kopuş da oluşturdu: YÖK kendinden önceki yasal düzenlemeler gibi üniversiteleri değil, kurum ve süreç olarak yükseköğretimi düzenliyordu, yani yasa ruhuyla ve lafzıyla gerçekte üniversiteyi yükseköğretime indirgemişti. Bu, üniversite kavrayışında, hukuksal düzende adımları 1971 değişikliğiyle, Anayasa Mahkemesi kararlarıyla ve 1979 tasarısıyla atılmış olsa da kökten bir değişikliği göstermektedir: 1848'den beri üzerine titrenen ve iyi kötü gelişen üniversite, YÖK'le birlikte üniversite olmaktan çıkarılmıştır (6).

Görüleceği gibi, YÖK'ün getirdiği diğer bütün değişiklikler ve on üç yıllık YÖK uygulaması ancak bu kopuş temelinde anlam kazanmaktadır.

(6) Üstelik YÖK yalnızca yasal düzeyde değil, dilde de bu anlam kaymasını sağlamıştır. Bugün üniversite ile yükseköğretim sözcükleri neredeyse tamamen örtüşmekte ve birbirini yerine kullanılmaktadır.

(5) Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Cilt 4, s. 39; Cilt 7, s. 84; Cilt 10, s. 517'den aktaran Ernst E. Hirsch, "Üniversite" Kavramı ve Türkiye'deki Gelişimi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Tarafından Verilen Fahri Doktora Ünvanı Nedeniyle 22 Mayıs 1979'da Düzenlenen Törende Yapılan Konuşma, İstanbul, İÜHF Yay., 1979, s. 14-15.

A. Amaçlar ve görevler

YÖK, önceki yasal düzenlemelerden farklı olarak, yükseköğretim kurumlarının görevlerinin dışında yükseköğretimin amaçlarını ve ana ilkelerini bildiren iki ayrı maddeye yer vermektedir. Bunlar gerçekten de "Bir üniversiteler yasası maddesinden çok bir parti programı" (İnan N.) niteliğini taşırlar: Vatandaşın mutluluğundan devletin mutluluğuna kadar herşey düşünülmüş ve yükseköğretimin amaçları arasına katılmıştır. 4. maddeye göre, yükseköğretimin amacı:

a. Öğrencilerini vatandaşlar olarak yetiştirmektir. 1946'dan bu yana yinelenen bu amaç yalnızca "vatan-deş" in nitelikleri bakımından değişik sayılabilir:

"ATATÜRK inkılâpları ve ilkeleri doğrultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini taşıyan, Türk olmanın şeref ve mutluluğunu duyan; toplum yararını kişisel çıkarının üstünde tutan, aile, ülke ve millet sevgisi ile dolu; Türkiye Cumhuriyeti devletine karşı ödev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getiren; hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı; beden, zihin, ruh, ahlak ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş; ilgi ve yetenekleri yönünde yurt kalkınmasına ve ihtiyaçlarına cevap verecek, aynı zamanda kendi geçim ve mutluluğunu sağlayacak bir mesleğin bilgi, beceri, davranış ve genel kültürüne sahip vatandaşlar olarak yetiştirmektir."

b. Türk devletinin çağdaş uygarlığın ortağı haline gelmesini sağlamaktır. Ancak bu ortaklık "yapıcı, yaratıcı ve seçkin bir" ortaklık olacak ve Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olarak, refah ve mutluluğunu artırmak amacıyla; ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunacak ve hızlandıracak programlar uygulayarak sağlanacaktır.

c. Yükseköğretim kurumları olarak bilim dünyasının seçkin bir üyesi haline gelmek, evrensel ve çağdaş gelişmeye katkıda bulunmaktır. Bu da yüksek düzeyde bilimsel çalışma ve araştırma yapmak, bilgi ve teknoloji üretmek, bilim verilerini yaymak, ulusal alanda gelişme ve kalkınmaya destek olmak, yurtiçi ve yurtdışı kurumlarla işbirliği yapmak suretiyle olacaktır.

Yükseköğretimin plan, program ve düzenlenmesinin bağlı olacağı ana ilkeler arasında da öğrencilere Atatürk inkılâpları ve ilkeleri doğrultusunda Atatürk milliyetçiliğine bağlı hizmet bilincinin kazandırılmasının sağlanması; milli kültürümüzün, örf ve adetlerimize bağlı, kendimize has şekil ve özellikleri ile evrensel kültür içinde korunarak geliştirilmesi ve öğrencilere milli birlik ve beraberliği kuvvetlendirici ruh ve irade gücü kazandırılması; eğitim-öğretimde birlik ilkesinin sağlanması yer almaktadır.

Görüldüğü gibi YÖK, 1934'ten beri var olan akademik

özgürlüğün sınırlarını çizme geleneğini sürdürmüş; üstelik 1934'ün getirdiği "milli kültürü genişletme ve yayma", ya da 1946'nın getirdiği öğrencileri "Türk devriminin ülkülerine bağlı ve milli karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirme" görevlerini özde değiştirmemiş, yalnızca kapsam-larını genişletmiş ve açıklığa kavuşturmuştur (7). Farklılık bunların yükseköğretimin amaç ve ilkeleri olarak sunulmasında yatar: Üniversiteler bu amaç ve ilkeler doğrultusunda kendisine verilen görevleri yerine getirecek yükseköğretim kurumlarından biridir.

Yükseköğretim kurumlarına verilen görevler YÖK'ün üniversite geleneğinde yarattığı kökten değişikliği açıkça ortaya koymaktadır: 12. maddenin (a) fıkrasıyla üniversitenin öğretim görevi "eğitim-öğretim"e dönüştürülmüş, bilimsel araştırma ve yayın yapma görevlerine danışmanlık da eklenmiştir; bunun yanısıra:

- Ülkenin ihtiyacı olan dallarda ve sayıda insangücü yetiştirme;

- Örgün, yaygın, sürekli ve açık eğitim yoluyla toplumun özellikle sanayileşme ve tarımda modernleşme alanlarında eğitilmesini sağlama;

- Ülkenin çeşitli sorunlarını kamu kuruluşlarına önerilerde bulunmak suretiyle öğretim ve araştırma konusu yapma ve kamu kuruluşlarınca istenecek inceleme ve araştırmaları sonuçlandırarak düşünce ve önerilerini bildirme;

- Örgün, yaygın, sürekli ve açık eğitim hizmetini üstlenen kurumlara katkıda bulunacak önlemleri alma;

- Yörelereindeki tarım ve sanayinin gelişmesine ve ihtiyaçlarına uygun meslek elemanlarının yetişmesine ve bilgilerin gelişmesine katkıda bulunma, sanayi, tarım ve sağlık hizmetleri ile diğer hizmetlerde modernleşmeyi, üretimde artışı sağlayacak çalışma ve programlar yapma, uygulama ve yapılanlara katılma, bununla ilgili kurumlarla işbirliği yapma ve çevre sorunlarına çözüm getirci önerilerde bulunma;

- Eğitim teknolojisini üretme, geliştirme, kullanma ve yaygınlaştırma;

- Yükseköğretimin uygulamalı yapılmasına ait eğitim-öğretim esaslarını geliştirme, döner sermaye işletmelerini kurma, verimli çalıştırma ve bu faaliyetlerin geliştirilmesine ilişkin gerekli düzenlemeleri yapma görevleri getirilmiştir.

Bu bağlamda öğretim üyelerinin görevlerine de değin-

(7) Bu görüşü destekleyen ve 1919 Nizamnamesinden YÖK'e kadar yasal düzenlemelerde üniversiteye yüklenen görevleri değerlendiren bir inceleme olarak bak. İnan, agm, s.21-40.

mek gerekir: Öğretim üyeleri, ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeylerde eğitim-öğretim ve uygulamalı çalışmalar yapmak ve yaptırmak, proje hazırlıklarını ve seminerleri yönetmek; bilimsel araştırma ve yayın yapmak; öğrencilere yol göstermek ve rehberlik etmek ve yetkili organlarca verilen görevleri yerine getirmekle görevlidir. YÖK araştırma görevlilerini bilimsel araştırma ve yayın yapma görevinden başışık tutmaktadır: Bilimsel araştırma ve yayın yapma görevi yalnızca "Öğretim üyelerinin görevleri" başlığı altında düzenlenmekte, üstelik öğretim üyelerine eğitim-öğretim ve uygulamalı çalışmalar yapma ve yaptırmaya görevini getirirken, bilimsel araştırma ve yayın bakımından, önceki yasal düzenlemelerin aksine, yaptırmaya görevi verilmemektedir (8).

Bütün bu veriler, YÖK'ün üniversitenin işlevini değiştirdiğini göstermektedir. Nitekim, yükseköğretim sistemi içinde üniversitenin örgütlenmesi ve işleyişi de bu işlev değişikliği doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir.

B. YÖK Üniversitesinin Örgütlenmesi

YÖK üniversitesi gerçekte yalnızca kendisini oluşturan 'kuruluş ve birimler' ile bunları yöneten 'Üst Kuruluşlar' arasında, emir-komuta zincirinin bir halkasıdır. Alt kuruluş ve birimler fakülte, enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluş ve birimler. Üst kuruluşlar Yükseköğretim Kurulu ve Üniversitelerarası Kurul'dur.

Özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip olan Yükseköğretim Kurulu tüm yükseköğretimi düzenlemekte ve yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerine yön vermektedir: Türkiye'deki bütün yükseköğretim kurumlarının kurulmasını, eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini ve öğretim elemanlarının yetiştirilmesini planlar, üniversitelere ayrılan kaynakların bu plan ve programlar çerçevesinde etkili bir biçimde kullanılmasını gözetim ve denetim altında bulundurur; üniversite içinde fakülte, enstitü ve yüksekokul açılmasına, birleştirilmesine veya kapatılmasına karar verir; fakülte içinde bölüm ve anabilim dallarını açıp kapatır; öğretime ara verilmesine veya tekrar başlatılmasına karar verip uygular; eğitim-öğretim programlarının asgari ders saatlerini saptar; profesör, doçent ve yardımcı doçent kadrolarını belirler; ilgi ve yetenekleri doğrultusunda öğrenci seçer; üniversite bütçelerini inceler ve onaylar; öğretim elemanlarının yükseköğretim kurumları ile ilişkilerini keser veya denemek üzere başka bir yükseköğretim kurumuna atar... (YÖK m. 7).

Üniversitelerin sahip olduğu "bilimsel özerklik" ise akademik organların YÖK tarafından kendilerine bırakılan konularda karar almasından ibarettir: Yükseköğretim üst kuruluşu olan Üniversitelerarası Kurul eğitim-öğretim,

(8) 1973 yasasında öğretim üyelerine bilimsel araştırma ve yayın yapma ve yaptırmaya görevi getirilmemekle birlikte, onunla eşdeğer sayılabilecek olan bir başka görev, "Bölümdeki veya kürsüdeki asistanların yetiştirmelerine yardımcı olma" görevi getirilmekteydi.

bilimsel araştırma ve yayın faaliyetlerini koordine eder ve bunlarla ilgili yönetmelikleri hazırlar; Üniversite Senatosu üniversitenin eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve yayın faaliyetleri hakkında karar alır; Fakülte Kurulu fakültenin eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve yayım faaliyetlerini ve bu faaliyetlerle ilgili esasları kararlaştırır. "Bilimsel denetim"e gelince YÖK bunu "öğretim elemanlarının bilimsel yönden denetlenmeleri, onları: eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın, seminer, klinik ve uygulama faaliyetleri üzerinde olur" biçiminde ifade etmektedir. Yasaya göre her öğretim yılı sonunda bölüm başkanı bölümün geçmiş ve gelecek yıldaki faaliyetini bildiren bir raporu dekan, dekan da rektöre gönderir, rektör gerekli tedbirleri alır ve yetersizlik ile ilgili kararlarını YÖK'e bildirir. Eğitim-öğretim ve diğer faaliyetlerin kanunda belirtilen amaca ve ana ilkelere uygunluğu ise Yükseköğretim Denetleme Kurulu tarafından denetlenir.

Kıscası üniversiteler bu sistemde emir komuta zinciri içinde örgütlenen yükseköğretimin mekansal çerçevesini oluşturmaktadır. Emir komuta zinciri de yalın bir hiyerarşiye dayanır: YÖK-rektör-dekan. Yükseköğretimin belirtilen amaç, ilke ve görevler doğrultusunda yürütülmesinde dekan rektöre, rektör YÖK'e karşı sorumludur, YÖK ise görünüşte sorumsuzdur, ancak uygulamada MGK'ya karşı sorumlu olduğu ortaya çıkmıştır.

C. YÖK Üniversitesinin İşleyişi

Belirtilen hiyerarşiye dayalı YÖK üniversitesinde öğretim üyelerinin hiyerarşi içinde yeri yoktur, bu yüzden bunların kıdemli öğretmenlere dönüştürüldüğünü söylemek abartma olmayacaktır. Ancak YÖK, sisteme en gereksindiği emniyet sübaplarını da sağlamıştır: Tam gün çalışma zorunluluğu olmadığından, öğretim üyelerine, alanlarına bağlı olarak devlete ve özel sektöre danışmanlık ve benzeri her türlü hizmet sunma, muayenehane, büro ve benzeri işyerleri açma olanakları tanınmakta ve bu olanaklar geniş ölçüde kullanılmaktadır. Çeşitli nedenlerle bu yola başvuramayan istekli öğretim üyeleri için ise döner sermaye yoluyla proje ve benzeri iş olanakları yaratılmaktadır. Dolayısıyla, akademik ve etik kaygılar taşınmadığı sürece, YÖK üniversitesinin öğretim üyeleri açısından telafi edilemez bir sakınca getirmediği söylenebilir.

Ancak asistanlar için aynı şeyi söylemek güçtür: Araştırma görevliliği olarak adlandırılan asistanlık öğretim üyeliği mesleğinin doğal kaynağı olmaktan çıkarılmış, yenilenmesi keyfe bağlı sözleşmelere dayalı "mevsimlik işçi" (Günday M., 1992) statüsüne indirgenmiştir (9). Bu statü, 1973 yasasında getirilen asistanlık ve araştırma görevliliği statüsünün, yeni araştırma görevlileri aleyhine bir bileşimidir: YÖK'ün araştırma görevlileri, 1973'ün araştırma görevlileri gibi araştırma, inceleme ve deneylerde yar-

(9) Ancak bu noktada YÖK'e haksızlık yapmamak gerekir; "yardımcı doçentlik" 1979 taslağının, "araştırma görevliliği" ise hem ad, hem de statü olarak 1973 yasasının buluşudur.

dımcı olmak üzere atanırlar, ama 1973'ün asistanları gibi yetkili organlarca verilen diğer görevleri de yapmakla yükümlüdürler; üstelik kadrolu veya sözleşmeli olarak değil, yalnızca sözleşmeli olarak atanmaktadırlar. Bu durum uygulamada üniversitenin bütün yükünün araştırma görevlilerine terkedilmesi sonucunu doğurmuştur.

YÖK üniversitesinde bu konuma getirilen akademisyenlerin vatandaş olmaktan kaynaklanan hakları bile kısıtlanmış durumdadır. Bunların başında örgütlenme hakkı gelir. Bugün akademik topluluk üyeleri siyasi partilere üye olmadıkları gibi, siyasi amaçlı olmayan sivil toplum örgütlerine de ancak "yetkili makamlar"ın onayını alarak katılabilmektedirler.

YÖK üniversitesinde bilimsel araştırma ve yayın faaliyetlerine gelince, öğretim elemanlarının araştırma ve yayın yapmaması için gereken bütün önlemlerin alındığı söylenebilir: Yukarıda belirtilenlere ek olarak ödeneklerin yok denecek kadar aza indirilmesi yoluyla kütüphanelerin eski kitap depolarına çevrilmesi, araştırma amacıyla yurtdışına gitme olanaklarının kaldırılarak bunların özel gezilere tahsis edilmesi, üstelik futbol maçına gidenlerden alınmayan konut fonunun kendi olanaklarıyla ve araştırma amacıyla giden öğretim elemanlarından bile alınması ve benzeri uygulamalar hep bunu göstermektedir. 1992 yılı verilerine göre Türkiye'nin araştırma-geliştirme harcamalarının % 67.8'i yükseköğretim kurumları tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bunun Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki payının % 0.50 olduğunu (5.356.813.7 milyon TL) ve bir önceki yıla göre % 0.04 oranında düştüğünü de belirtmek gerekir (DİE, 1994).

Gerçekte YÖK üniversitesinden beklenen tek araştırma ve yayın faaliyeti zaman zaman MGK'dan gelen talimatlarla belirlenmektedir. MGK, "Psikolojik Harekât Planlarında İcra Unsuru" olarak nitelediği YÖK'e gönderdiği talimatlarla, üniversitelerin "bilimsel özerklik ve tarafsız konuyla" kamuoyunu aydınlatmasının sağlanmasını istemektedir. Basına yansıyan bir talimata göre (Güçlü A., 1993) üniversiteler ülkenin milli güvenliğini ilgilendiren konularda araştırma ve yayın faaliyetinde bulunmalıdırlar; yıkıcı ve bölücü mihraklarca olayların içine çekilmemesi için öğrencileri üniversite içi konferanslarla bilgilendirmeli ve yönlendirmelidirler; sosyal bilimlerle ilgili enstitü ve araştırma merkezlerini yeterli düzeyde çalıştırarak yabancı üniversitelerin çalışmalarının maksatlı yönlerini cevaplandırmalıdırlar; ülkemizi ilgilendiren konularda karşıt uluslararası kuruluşlarla yakın temas içinde olmalı, bilgilendirme, yönlendirme ve gerekirse Senato kararı ile protesto etme gibi faaliyetlerde bulunmalıdırlar. Talimata göre "seminer, sempozyum, tez gibi özel görevlerin yakinen takibi" de gerekmektedir. Bunun, tek bir talimat olduğu ve böyle bir uygulamanın ancak 1993 yılında basına yansiyabildiği düşünülürse, YÖK üniversitesinin on üç yıllık "bilimsel özerkliğinin" gerçek boyutları anlaşılacaktır. Bu tür bir "bilimsel özerklik" içinde faaliyet göstermek yerine özgürce bilim yapmaya çalışan akademisyenler ise üniversite içinde ve dışında bunun bedelini ödemeyi göze

almaktadır.

YÖK üniversitesinde öğretim ise içinden çıkılmaz bir soruna dönüşmüştür: YÖK, merkezi bir planlama organı olarak değil, merkezi bir icra organı olarak çalıştığından, kendisine verilen planlama ve eşgüdüm görevlerinin hiçbirisini yerine getirmemiştir (Adem M). 1981 yılında örgün, yaygın ve dışarıdan öğretimi içeren yükseköğretim 1994 yılında örgün, açık, dışarıdan (ekstern) ve ikinci öğretime (gece üniversitesi) genişletilmiştir. 1981'de 19 olan üniversite sayısı 1994'te 54'e çıkarılmış durumdadır. 1981'de 232.627 olan öğrenci sayısı 1992-1993 akademik yılında 708.809'a (Açıköğretim Fakültesi sayılırsa 915.765'e) çıkarılmıştır, ancak okullaşma oranı yükseltilenmiş değildir. 1981'de 20.917 olan öğretim elemanı sayısı, 1992-1993 akademik yılında 38.483'e ulaşmıştır, bunda akademik standartların dışında siyasi kadrolaşmanın payına ilişkin ciddi kuşku vardır. Öğretim üyesi sayısı 1981'de 4905 iken, 1992-1993 akademik yılında 12.853'ü bulmuştur, ancak bilimsel araştırma ve yayın koşulunun kaldırıldığı, kişisel ilişkilerin egemen olduğu bir ortamda bu artış şaşırtıcı değildir. 1981'de her öğretim üyesine 47.4 öğrenci düşerken, 1992-1993 akademik yılında bu sayı 55.8'e yükselmiştir. Üstelik öğretim dalları arasında büyük bir dengesizlik vardır, örneğin İlahiyatta her öğretim üyesine 29 öğrenci düşerken Hukukta bu sayı 83'tür. Bunun gibi üniversiteler arasında da bu açıdan büyük bir dengesizlik vardır, örneğin Ankara Üniversitesi'nde her öğretim üyesine 27 öğrenci düşerken bu sayı Harran Üniversitesi'nde 88, Sütçü İmam Üniversitesi'nde ise 223'tür (ÖSYM, 1993). Yalnızca bu sayılar bile YÖK'ün yükseköğretime ilişkin iddialarını çürütmektedir.

SONUÇ

Akademik özgürlük, özerklik ve demokratik yönetim ilkeleri Türkiye'de hiçbir zaman yeterince benimsenmemiş, ancak YÖK'le birlikte tamamen ortadan kaldırılmıştır. YÖK'ün Türkiye'de üniversiteyi yok ettiği, zaten sorunlu olan yükseköğretime ise tam bir çıkmaza soktuğu açıktır.

Bu gerçeğe karşın YÖK'ün kaldırılması yolunda ciddi hiçbir girişim yoktur. "YÖK'ü kaldıracağız" vaadiyle oy toplayan siyasal partiler yıllardır bu yönde hiçbir somut adım atmamışlardır. Uzun süre YÖK'ü açıkça savunan kimse olmamıştır ama YÖK'ün neredeyse eşsiz olan kendini yenileme yeteneğinin, YÖK'ün kaldırılamayacağına ilişkin "gerçekçi" teslimiyetçiliğin, üniversiteye karşı duyarsızlığın ve gizliden gizliye YÖK'ün nimetlerinden yararlanma arzusunun birleştiği bir ortamda YÖK varlığını sürdürebilmiştir. Bugün ise YÖK kendi kendini yeniden üretecek kadroları yeniden yaratmış ve vazgeçilmez olmuştur.

Oysa YÖK'ün derhal kaldırılması ve akademik özgürlüğün güvence altına alındığı özerk ve demokratik bir üniversite kurulması bir zorunluluktur.

KAYNAKLAR

- Beşikçi İ.**, (1990), „ Bilim-Resmi İdeoloji, Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu, İstanbul, Alan Yayıncılık, s. 8.
- Hans W. Baade & Robinson O. Everett, (eds.)**, (1964), Academic Freedom, New York, Oceana Publications, s. 1, 5, 21; Karl Deutsch, (ed.), The Idea of the University, London, Peter Owen, 1965, 2nd imp., s. 19.
- Akademik Özgürlük ve Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği Hakkında Lima Bildirgesi**, mad. 1.a., 1c, 1g.
- Factors and Conditions Conducive to Academic Freedom, Report of WUS/UNESCO Seminar, 24-26 May 1989**, Geneva, World University Service, 1990, s. 11.
- Gökçe B.**, (1990), "Türkiye Koşullarında Yeni Bir Üniversite Nasıl Kurulmalı?", Yükseköğretimde Sorunlar ve Çözümler, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 97-98.
- Shils E.**, (1978), "Governments and Universities", in Sidney Hook, Paul Kurtz, Miro Todorevich (eds.), The University and the State: What Role for Government in Higher Education?, New York, Prometheus Books, s. 185.
- Dood CH.**, (1963), (ed.), Studies in University Government and Administration, Ankara, METU, s. 3.
- Hook S.**, "The State and Higher Education", in Hook, Kurtz and Todorevich, agy, s. 227.
- San C.**, (1993), "Bir Toplumsal Kurum Olan Üniversite'de Özerklik ve Bilim Özgürlüğü", A.Ü. S.B.F.Dergisi, Cilt 48, Sayı 1-4, Ocak-Aralık, s. 151.
- Berkes N.**, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, tarihsiz, s. 232.
- Tunçay M., Özen H.**, (1984), "1933 Tasfiyesinden Önce Darülfünun", Yapıt, Sayı 7, Ekim/Kasım, s. 9-10.
- Düstur**, (1950), II. Tertip, cilt 11, s. 40; ayrıca bak. Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi, derleyen Dr. E. Hırş [Hirsch], İstanbul, Ankara Üniversitesi Yayınları, Cilt I, s. 201-207.
- GülerA.**, (1994), Türkiye'de Üniversite Reformları, Ankara, Adım Yayıncılık, s. 64-67.
- Tunçay M.**, "YÖK", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, s. 680.
- Ataunal A.**, (1993), Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler, Ankara, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, Eylül, s. 176-229.
- Tunçay M., Özen H.**, (1984), "1933 Darülfünun Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü", Tarih ve Toplum, Cilt 2, Sayı 10, Ekim, s. 230.
- Bingün H.**, (1990), Nazi Almanyası'ndan Kaçarak Türkiye'ye Sığınan Alman Bilim Adamı ve Sanatçıları, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnan N.**, "Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı Açısından Türkiye'deki Gelişmeler", Yüksek Öğretimde Değişmeler, Ankara, TED Yay., tarihsiz, s.27.
- 1960 tasfiyesine ilişkin olarak bak. 147'ler Mes'elesi. Beyaz Kitap, İstanbul, 1962.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, sayı 13, s.132-133.
- "YÖK'lü 5. Yılda Üniversite Sorunları", toplu söyleşi, Yeni Düşün, Kasım 1986, s. 14.
- 1402 uygulamasına ve 1402'liklere ilişkin dikkate değer bir inceleme için bak.** Savaş Danacı ve Ahmet M. Aytaç, "Üniversiteler, Bilim Adamları ve 1402'likler", Üniversiteli, Sayı 2, Şubat-Mart-Nisan 1994.
- Günday M.**, (1992), "Nasıl Bir Yükseköğretim Yasası?", Yükseköğretimde Nasıl Bir Yasa?, Eğitim ve Bilim, Özel Sayı, Ekim, s. 15.
- Abbas Güçlü A.**, (1993), "Üniversitelere Uyarı", Milliyet, 13 Nisan.
- Adem M.**, "Yükseköğretimde Plânlama ve Koordinasyon", Yüksek Öğretimde Değişmeler, s. 151-174.
- 1992-1993 akademik yılı verileri için bak.** 1992-1993 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri, Ankara, ÖSYM Yay., 1993.